

הזיקה בין יהדות ציונות ותרבות הגוף – מבט היסטורי

עד לפני כמאה שנה היה דימויו של היהודי רחוק מאוד מהדימוי של ספורטאי. סקירה היסטורית של הזיקה בין המושגים "עם יהודי" ו"תרבות גוף" הנראים לכאורה כ"סתרי אהדדי" תעלה תמונה מורכבת יותר. מטרתו של מאמר זה היא להציג זיקה זו ברציפותה ההיסטורית תוך ניתוח השפעתה על יחסה של היהדות בכלל והציונות בפרט לתרבות הגוף. מן הראוי לציין כי המונח "תרבות גוף" מתייחס כאן למכלול ההיבטים הנכללים בהגדרה זו (האימון פיסי, ספורט כחלק ממערכת חינוך, ספורט תחרותי ועממי וכו').

העימות בתקופה ההלניסטית

תקופת המקרא. במזרח הקדום בו חיו בני-ישראל לא הייתה לתרבות הגופנית חשיבות ערכית כי אם פונקציונאלית. יכולת גופנית גבוהה הייתה חלק מהויתו הקיומית של איש החברה הקדומה. האדם היה חייב להיות בעל כישורים גופניים לא מעטים על מנת להשרד, להלחם ולקיים פולחן דתי. בעולם המקראי לא סגדו לכוח הגופני ולא ראו בטיפוח הגוף חלק מהשקפת עולם סדורה או יעד אסתטי. גוף חזק היה אמצעי, ואדם חזק ובעל מיומנות גופנית זכה להערכה. יעקב קיבל את השם ישראל לאחר שהוכיח את כוחו במאבק עם האלוהים ועם אנשים (בראשית ל"ב 25-29) והוכיח יכולות פיסיות מרשימות בהרמת אבנים כבדות (בראשית כ"ט 10, ל"א 45) השופט שמשון נערץ בגלל כוחו הרב (שופטים, י"ג - ט"ז) ודוד מבהיר כי ביכולתו להלחם בדובים ואריות (שמ"א, י"ז 34-35). חלק מגיבורי המקרא מוכיחים מיומנויות ריצה מרשימות: כמו איש בנימין מאפק (שמ"א, ד' 12-18), מבשרי בשורת מות אבשלום לדוד (שמ"ב, י"ח 19-32); ואליהו שרץ לפני מרכבתו של אחאב (מל"א י"ח 46). הפולחן היה מלווה בריקוד וטקסים, שהצריכו תנועות גופניות רבות ומגוונות כשדוגמה לכך היא ההתגודדות והפסיחה של כהני הבעל על הר הכרמל (מל"א י"ח 26-28).

עדויות רבות מצביעות כי המאפיינים הכורכים את תרבות הגוף לתרבות הפנאי רווחו כבר בתקופות קדומות - אך המשחקים השונים שהיו נהוגים נשאו אופי בידורי ("קראו לשמשון וישחק לנו" שופטים ט"ז 25) או צבאי ("ישחקו הנערים לפנינו" שמ"ב, ב 14, אפינו בעיקר את המעמדות העליונים ולא היוו השתקפות של מערכת פילוסופית-ערכית.¹

התרבות הגופנית ביוון העתיקה. העימות והסתירה לכאורה בין יהדות ותרבות הגוף הם תוצאה של המפגש התרבותי בין היהודים לתרבות ההלניסטית (ומאוחר יותר הלניסטית-רומית) החל מסוף המאה הרביעית לפנה"ס. התרבות היוונית הקלאסית שקדמה להלניסטית, הייתה הראשונה שהתייחסה לתרבות הגופנית כערך. התפישה האנתרופוצנטרית היוונית העמידה את האדם במרכז כשמטרתה הייתה ליצור אזרח מושלם

המקיים הרמוניה בין גופו לנפשו. לוקיאנוס, סופר ופילוסוף יווני מהמאה השנייה לספירה טוען בחיבורו "על הגימנסטיקה" כי "אנו שמים לב בעיקר לכך, שאזרחינו יהיו מוכשרים בגופם, חזקים ברוחם, ובנויים לתפארת. מכיוון שהננו משוכנעים, כי רק על-ידי כך יהיו מסוגלים בימי שלום לנהל את ענייני הכלל וכן את ענייני הפרט על הצד הטוב ביותר. ובימי מלחמה - להגן ולשמור על חופש המדינה ואושרה...." השילוב הנכון בין המוסיקה והגימנסטיקה יוצר מזג הרמוני אצל השומרים ב"מדינה" של אפלטון. המקיים הרמוניה זו - נפשו נבונה וגבורה ובלעדיה - נמוגה מפחד וגסה (המדינה 3, 410-411).

השאיפה ההרמונית של הגוף והנפש מצאה בין היתר את ביטוייה בשאיפה האסתטית ליופי גופני סימטרי באמנות הקלאסית ובעיקר - בחינוכו של הנער היווני. מעולם לא צמחה חברה בתרבות המערב, שבה הושם דגש כה רב על החינוך הגופני. המיומנויות הגופניות היו מרכזיות בכל שלבי החינוך של הנער היווני: בגיל 7-16 התחנך הנער ב"פאלאייסטר" - בית הספר להאבקות במקביל ללימודיו ב"דידאסקאליאום" - בית הספר למוסיקה (שם למד גם קרוא וכתוב, חשבון, פרוזה ושירה). בגיל 16-18 למד הנער בגימנאסיון שבו רכש את המיומנויות השונות של ענפי הגימנסטיקה (כמו ריצה, האבקות לסוגיה השונים, איגרוף, הטלת כידון ודיסקוס וכו'). כל מי שהתקבל ל"פוליס" היה חייב לשגר ילדיו לגימנסיון וזה היה תנאי לקבלת האזרחות - מה שמעיד יותר מכל על החשיבות שייחסה החברה לתרבות הגוף. לאחר סיום הלימודים בגימנסיון הנער נשלח להכשרה צבאית במסגרת ה"אפביון".

יחד עם החינוך הגימנסיוני טיפחו היוונים את האגונסטיקה: התחרויות הספורטיביות הממוסדות. התחרויות החשובות היו פאן-הלניות (הפיתיים, הנימאיים, האיסתמיים והאולימפיים) וחזקו את הזהות המשותפת בחברה היוונית רבת הפיצול המדיני. מלבד התפקיד המדיני שיקפו התחרויות את ה"רוח ההלנית": ערך המאבק לכשעצמו, הרצון להצטיין והתחרות הבריאה, הגורפת, המביאה להתקדמות החברה כולה. ובלשונו של לוקיאנוס: "כל הטוב שרשאי בן האנוש לבקש מן האלים, זהו פרי תחרות כללית, אשר התרגילים והמאמצים של בחורינו מוליכים אליה..."²

התרבות ההלניסטית מסוף המאה הרביעית לפנה"ס הייתה שונה מכמה בחינות מקודמתה היוונית הקלאסית. הייתה זו תרבות סינקרטיסטית של יסודות תרבותיים ודתיים מזרחיים עם יסודות יוונים קלאסיים. את מקומה של ה"פוליס" הקלאסית תפשה עתה המדינה הגדולה, הנשלטת על-ידי המלך. ערי ה"פוליס" שמרו אמנם על מוסדותיהם הפנימיים- אך אבדו את עצמאותן והפכו למשען העיקרי של המלכים ההלניסטיים.

הגימנסיון המשיך בתפקידו המסורתי בחינוכו של הנער וכתנאי לקבלת אזרחות בערי ה"פוליס" המזרחיות החדשות ומתקני הספורט (האצטדיון, וההיפודרום) הפכו לחלק מהארכיטקטורה העירונית. לפיכך, למרות השינוי התרבותי המשיכה תרבות הגוף להיות דומיננטית - גם בתקופה ההלניסטית.³

הרפורמה ההלניסטית בירושלים. התרבות ההלניסטית האוניברסאלית השפיעה גם על האצולה היהודית ששאפה כדוגמת עמיתה להשתלב ב"אויקומנה" - העולם הנושב, הנשלט על-ידי הממלכות ההלניסטיות. ההשפעה באה לידי ביטוי בתחומים רבים כמו אימוץ שמות יווניים (אלכסנדר, מנלאוס, יאסון) ונורמות התנהגותיות (כמו סיפור בית טוביה, קדמוניות י"ב, 1-241 או תספורת "קומי", סוטה, מ"ט ע"ב) הביטוי הקיצוני ביותר לחדירתה של ההשפעה ההלניסטית היה ללא ספק ניסיון הרפורמה שנעשה בתקופתו של אנטיוכוס הרביעי (175-164 לפנה"ס).

פרטיה והשתלשלותה של הרפורמה הם מעבר לתחום הדיון כאן. יאמר רק כי בירושלים נוסדה "פוליס" (כנראה בשם אנטיוכיה) ועל פי המקובל - הוקם בה גימנסיון שבו אמצו באיו את כל הנהגים הספורטיביים המקובלים "יאסון בנה בשמחה גימנסיון לרגלי המצודה והמריץ את הטובים מבין הבחורים הצעירים לחבוש את כובע הפטאסוס... ובהזניחם את הקורבנות מיהרו ליטול חלק במשחקי הפליסטרה, אשר לא כתורה, אחרי זריקת הדיסקוס" (מק"ב, ד, 7-17) חיקוי הנהגים ההלניסטים בא לידי ביטוי גם באימוץ הנוהל לעסוק בפעילות הגופנית בעירוסתוך הסתרת החותם היהודי באמצעות "משיחת הערלה" (מק"א א' 15).

רפורמה זו בירושלים נתפשה על-ידי רוב העם היהודי כפגיעה באורח החיים שלו הגם שאין עדויות כי ה"מתיוונים" קודם לגזרות אנטיוכוס (שהיו תגובה קיצונית למאבק בהתיוונות) פגעו פגיעה מהותית במצוות הדת (ראה לדוגמה עמדתם ביחס למשחקי צור, מק"ב ד, 18-20). נראה כי למרות העמדה העוינת של ספרי מקבים כלפיהם, מטרתם של ה"מתיוונים" הייתה להשתלב בעולם הסובב אותם באמצעות אימוץ חיצוני של הנורמות הנהוגות, לצד המשך קיום המסורת היהודית.⁴

התפישה היהודית (מבלי לדון במהותה של היהדות בתקופה זו) לא ראתה בעין יפה אימוצם של גינונים הלניסטיים, שנתפשו כשלב בהתבוללות דתית. הסכנה הייתה שההתיוונות לא תיעצר רק באימוץ חיצוני של נהגים אלא תגלוש לעבודת האלילים הקשורה קשר הדוק לחיים העירוניים ב"פוליס" ולתחרויות הספורט, שהוקדשו תמיד לכבוד אחד האלים האולימפיים. התיאוצנטריות והאתנוצנטריות היהודית עמדו בניגוד גמור לאוניברסאליות הפוליתאיסטית ההלניסטית. לפיכך, התנהגות ה"מתיוונים" היוותה איום פנימי חמור על עולמה של היהדות ותרבות הגוף היוונית נתפשה כסמלו ודגלו של איום זה.

המפגש הסתיים בסופו של דבר בניצחונה של היהדות ה"מסורתית" ולראשונה נוצר הקיטוב הטראומטי בין המונחים "תרבות-גוף" ו"יהדות" - קיטוב, שיטביע חותמו לאורך כל ההיסטוריה היהודית.

למלכות החשמונאית שנוצרה לאחר מכן היה יחס דו-ערכי כלפי התרבות ההלניסטית. המלכים החשמונאים כונו גם בשמות יווניים (הורקנוס, אריסטובלוס וכו') ונהגו באורחות חייהם כשליטים הלניסטים לכל דבר, אך בו בזמן דאגו לייחודה של ארץ-ישראל תוך כדי גיור התושבים ומאבק בערים ההלניסטיות. אין בידינו עדויות כי בין הגינונים ההלניסטים של השליטים החשמונאים נכללו מאפיינים של התרבות הגופנית ההלניסטית - מה

שמעיד אולי על המשקע שהותיר אחריו המפגש עם ממד זה של ההלניזם.⁵

דו קיום בתקופה הרומאית

תרבות הגוף ההלניסטית שבה לארץ-ישראל עם כיבושה ע"י הרומאים (63 לפנה"ס). הרומאים "החזירו עטרה ליושנה" כשבנו מחדש את הערים ההלניסטיות, ששימשו כמשען לשלטונם וכמשקל נגד לאוכלוסייה היהודית בארץ-ישראל. בנייתן מחדש של ערים אלו השיבה את הסממנים השונים של תרבות הגוף ההלניסטית - הגימנסיונים, מתקני הספורט, והתחרויות הממוסדות לסוגיהן.

תרומה משמעותית בתחום זה באה מצידם של הורדוס ויורשיו, שדאגו בכך לטפח את קשריהם עם העולם ההלניסטי-רומאי בארץ-ישראל ומחוצה לה. הורדוס, שהצטיין בעצמו בכושר גופני מרשים (מלחמות א' כ"א, 13) דאג לבניית מתקנים ספורטיביים רבים, שנועדו לקיום התחרויות המקובלות באגונסטיקה היוונית ובנוסף גם לקיום התחרויות שאפיינו את התרבות הרומית - שעשועי הדם ומרוצי מרכבות הסוסים. ישנן דוגמאות רבות לפעילות הענפה של הורדוס בתחום זה: הוא הקים מתקנים בירושלים וערך בהם סוגים שונים של משחקים ביניהם משחקי שנת החמש לכבוד הקיסר אוגוסטוס (קדמוניות ט"ו, 267-279). משחקים דומים נערכו על-ידי הורדוס גם בקיסריה ושם אף נקבע תקדים בעולם ההלניסטי-רומאי כשלארשונה הוענקו פרסים גם למקומות השני והשלישי (מלחמות א' כ"א 8). תרומתו הבולטת לספורט מחוץ לארץ ישראל הייתה המענקים שנתן למשחקים האולימפיים ביוון, שהביאו אף לבחירתו כ"עורך המשחקים" (קדמוניות, ט"ז, 149). יורשיו של הורדוס נקטו אף הם במדיניות דומה וניתן לציין את האצטדיון בטבריה שהוקם על-ידי הורדוס אנטטיפס (מלחמות ג' י" 10).⁶

קשה לאמוד את מידת המעורבות היהודית במפעלי הספורט של הורדוס ויורשיו. חלק מהערים (כדוגמת קיסריה) היו מעורבות וחלקן (כדוגמת טבריה וציפורי) היו ערים בעלות רוב יהודי. יש להניח כי היהודים לא נותרו אדישים למתרחש בעירם ונטלו חלק פעיל בתחרויות אלה - לפחות כצופים וגם התפרנסו היטב מהמתקנים השונים. דומה הדבר למצב שהיה קיים כנראה בתפוצה היהודית בעולם ההלניסטי-רומאי. היהודים לא התחנכו בגימנסיונים (ומכאן בעיית האזרחות היהודית השנויה במחלוקת והמעמד המשפטי של ה"פוליטאומה" שלא נדון בה במסגרת זו) אך אין ספק כי היו בקיאים ברזי הגימנסטיקה. הדוגמה הבולטת ביותר היא כתביו של פילון האלכסנדרוני, שמעידים על ידיעתו המעמיקה בכל נבכי הספורט ההלניסטי. פילון מדגים את הנחותיו תוך שימוש רב מאד במושגים מעולם האתלטיקה וההאבקות ומן הסתם לא היה משתמש באלגוריות אלו אילו לא היו ידועות היטב גם לקוראיו (לדוגמה: פרשנות אלגורית, ג' 14; על הכרובים 81).⁷

למרות העימות הלאומי-טריטוריאלי בין תושבי ה"פוליס" ההלניסטים ליהודים בארץ-ישראל בתקופה זו, שהיה אחד הגורמים המרכזיים למרד נגד רומא בשנת 66 לספירה - אין אנו שומעים יותר על התנגדות מיליטנטית כלפי הספורט ההלניסטי והרומאי כדוגמת ההתנגדות בימי אנטיוכוס. דומה כי ביחס לתחום זה

נוצר מעין דו-קיום. הספורט היווני ייצג את האויב החיצוני אך שוב אין הוא מהווה איום פנימי המערער על הווייתה של היהדות עצמה. אף לא אחת מהכתות היהודית הפנימה אידיאולוגית את אורח החיים ההלניסטי ואין יותר צורך להלחם בתרבות הגוף כמסמלת אורח חיים זה. בהנאתם של יהודים רבים מהמשחקים בערים אין כל סממן של התבוללות והיא אינה מעידה על תפנית דרמטית יהודית ביחס לתרבות הגוף. נראה שהיהדות יכולה לאמץ לעצמה נוהגים חיצוניים של תרבות הלניסטית-רומאית מבלי לפגוע במהותה כלל ועיקר.

הפיוס - היהדות הנורמטיבית ותרבות הגוף

תקופת המשנה והתלמוד. לאחר חורבן הבית השני (70 לספירה), עם היעלמותן ההדרגתית של הכתות השונות (הצדוקים, האיסיים, כתות ים המלח) החל להתגבש ביבנה מרכז רוחני בצלמה ובדמותה של היהדות הפרושית, שהייתה דומיננטית גם קודם לחורבן.

יחסם של החכמים כלפי תרבות הגוף מפתיע מאד הן במידת הליברליות והן במידת הידע המופגן על-ידם. דוגמאות אחדות יעידו על כך: אבא שאול אוסר על ריצה בשבת "כדי להתעמל", מה שמעיד כי אין איסור על כך ביתר ימי השבוע (תוספתא, שבת, טז, כ"ב); ריש לקיש משתמש בדוגמה מעולם האתלטיקה להמחיש את כוחו של הקב"ה (שמות רבה, כ"א, י); ובמסכת שבת מובא מקור המוכיח בקיאות מעמיקה באורחות הפנקרטיון הגימנסיוני (שבת, כ"ו, ו). לימוד שחיה היא אחת החובות המוטלות על האב (קידושין, כ"א, ע"א); ומשחקי כדור היו מקובלים מאד (קהלת רבה, י"ב, י"א; סנהדרין ע"ז ע"ב). הלכות מרוצי הסוסים היו ידועים לפרטיהם (בית המדרש, ה' 37), ומיומנותו הגופנית הרבה של רבי שמעון בן-גמליאל נחשבה לאחד ממעלותיו הבולטים (סוכה נ"ג, ע"א).⁸

המקורות המצויים בידינו על היהדות בתקופה זו ואילך הם ברובם מקורות הלכתיים המשקפים את עולמם הפנימי של כותביהם ולא ניתן לבחון כמותית ואיכותית את המקום שתפס הספורט היווני בחיי היום יום של היהודי. מן המפורסמות הוא הוויכוח בין החוקרים גדליהו אלון ושאול ליברמן על מידת חדירתה של ההשפעה היוונית בכלל (ומכאן גם כלפי הספורט בפרט) לעולם היהודי - ולא כאן המקום להרחיב בסוגייה זו. יאמר רק כי המקורות מהווים אינדיקציה לפחות לתפישת עולמם של החכמים. בהתייחס למטען העבר כלפי הספורט שוב אין אנו מוצאים נימה של עוינות כלפי העיסוק בו. אין כאן עידוד לפעילות גופנית ולבטח לא תפישת ערכית כלפי תרבות הגוף. אך אין גם התנגדות מפורשת לכך והאיסור הוא רק כלפי עיסוק ספורטיבי בשבת או בסביבה שבה מתקיים פולחן זר (עבודה זרה, י"ח, ע"ב). עולם הדימויים של החכמים שאוב לא אחת מתחום

הגימנסטיקה והם אינם מוצאים כל פסול בהשוואת מסירה של תורה שבעל-פה לכדור משחק העובר מיד ליד (קהלת רבה, י"ב, י"א).⁹

היהדות הנורמטיבית (הרבנית) שהתגבשה בתקופה זו חשה עצמה עתה חזקה ולא מאוימת ויחסה לתרבות הגוף היה איפוא אינדיפרנציאלי ומפויס, ודומה שהמטען השלילי מן העבר - נמוג. האידיאל היהודי היה אמנם מעתה העוסק בלימוד התורה (אבות פ"ג, ז') אך אין כל מניעה לפעילות גופנית ושוב אין סכנה כי הדבר יוליך לחיקוי דרכי הגויים.

ימי הביניים. יחס זה כלפי תרבות הגוף נמשך גם לאורך ימי הביניים. בניגוד לתרבות ההלינסטית-רומאית, התרבויות שבקרבן חיו היהודים - האיסלמית ובעיקר הנוצרית היו תרבויות עוינות לתרבות הגוף. תרבות הגוף כערך הייתה סמל של העולם הפאגאני אותו ירשה הנצרות והיה בר-תחרות לנצרות מתחילתה. לעומת היהדות שהסכינה לדור לצידה של תרבות זו ובמובנים מסוימים אף להתפייס עמה, לא חיה הנצרות לצד העולם הפאגאני - היא לחמה בו ובמערכת סמליו ואמונותיו על מנת לרשת אותו. ברור כי בעולם הנוצרי לא יכולה הייתה התרבות הגופנית להיות בעלת ערך. יתירה מזו הנצרות העמידה כאידיאל את הנזיר - המאמין הרוחני המסתגף מכל תענוגות הגוף ומקדיש את כל הוויתו לעבודת האל. גוף האדם נתפש כמכשיר שבידי השטן הדוחף לחטא ולכן צריך להענישו ולמנוע ממנו סיפוק - רק כך אפשר להגיע לגאולה.

היחס לתרבות הגוף בעולם הנוצרי על גווניו השונים עבר שינויים רבים ותהפוכות במאות השנים עד לעת החדשה ולא כאן המקום לדון בהם. כמו ביהדות חלה גם בעולם הנוצרי התמתנות (בעיקר עם התפתחות הערים) - אך מעולם לא שבה תרבות הגוף לתפוש מקום מרכזי כמו בתקופה ההלינסטית ואפילו לא בתקופת הרנסנס, שניסתה להחיות את התרבויות הקלאסיות. ה"טורנירים" של האבירים, המחולות והשעשועים הכפריים, והמשחקים שהחלו להתפתח בערים מעולם לא תפשו את מקומה של האגונסטיקה היוונית.

יוצא אפוא כי היהודים חיו בסביבה נטולת ערכי תרבות גוף ואגונסטיקה (הגם שלא הייתה חפה לגמרי מפעילות גופנית) ולמעשה היחס האינדיפרנציאלי של חכמי המשנה והתלמוד כלפי הפעילות הגופנית משתקף גם בתקופה זו. הספרות היהודית הענפה של השו"ת הותירה בידינו עדויות רבות על עיסוק יום-יומי של יהודים בסוגי ספורט שונים כמו: היאבקות (שו"ת, הרא"ש, ק"א, ו), ריצה (שו"ת הרשב"א, ק"א, ה), ומשחקי כדור (המאירי לשבת, צ"ז, ע"ב). גם כאן העדויות אינן משקפות מידע על כמות העוסקים בפעילות גופנית - אך

¹⁰ כל התשובות אינן שוללות את עצם העיסוק בכך.

השינוי היה בהתייחסות לפעילות גופנית בהקשר בריאותי ופילוסופי. יהודים רבים עסקו ברפואה (אסף הרופא, שבתאי בן אברהם דונולו ועוד) והתייחסו להיבט הבריאותי של העיסוק בתרבות הגוף הבולט מכולם

היה הרמב"ם (1138-1204), שבנוסף לניסיונו הרב כרופא התייחס לתחום זה גם בהיבטיו ההלכתיים והפילוסופיים.

התייחסות הרמב"ם לתרבות הגוף. בספרי הרפואה שלו (כמו פרקי משה ברפואה והנהגת הבריאות) דן הרמב"ם בפעילות הגופנית כאמצעי לשמירת הבריאות. הוא התייחס לצורך בתזונה נכונה (הנהגת הבריאות ע' 13), הרבה לדון בהתעמלות (הנהגת הבריאות 31 ואילך, פרקי משה 18) ונתן לכך גם ביטוי הלכתי (הלכות דעות ד, ב; ד: ג). התפישה של הרמב"ם ביחס לתרבות הגוף נעשתה בקונטקסט פילוסופי והגדירה לראשונה באופן שיטתי ומובנה את מקומה של תרבות הגוף ביהדות. על פי הרמב"ם קיים מדרג של ארבע שלמויות: שלמות הקניין, שלמות הגוף, שלמות המידות והשלמות האמיתית, שהיא ידיעת האל (מורה נבוכים, חלק ג' נ"ד, תי"ד). שלמות הגוף "שיהא מזג אותו האדם בתכלית האיזון, ואבריו יחסיים חזקים כראוי" אינה תכלית לעצמה, שכן "אפילו אם יגיע כוח אדם אל התכלית והשיא לא יגיע לכוח פרד חזק", אלא אמצעי לשלמות המידות המוליכה לשלמות האמיתית. הפעילות הגופנית היא אפוא כלי בלבד אך יש לה חשיבות בהיותה מכשיר חשוב. אין היא באה לשם הנאה או מילוי שעות הפנאי (שנועד ללימוד תורה) בלבד. בהיות האדם יצור מורכב מגוף ונפש טיפול לא נכון בגופו יפגע בשלמותו וימנע ממנו את תכלית קיומו. הרמב"ם אם כן העניק לגיטימציה לפעילות גופנית - אך זו לא הפכה בכך לחלק אינטגרלי מהחינוך היהודי הממוסד שהוקדש רובו ככולו ללימוד תורה.¹¹

היווצרותו של ספורט לאומי יהודי

תנועת ההשכלה ותרבות הגוף. השינוי הדרמטי ביחסם של היהודים כלפי תרבות הגוף החל עם תקופת ההשכלה משלהי המאה ה-17. ההשכלה האירופאית השיבה למעשה חלק ממערכת הערכים היוונית הקלאסית. את מקומה של התפישה התיאוצנטרית היהודית-נוצרית החליפה מערכת ערכית אנתרופוצנטרית המעמידה את האדם וצרכיו במרכז. האדם הוא יצור תבוני החייב לבחון כל תופעה באמצעות שכלו ולא להיות כבול למערכת של אמונות ודעות שהוכתבו לו על-ידי הממסדים הפוליטיים והדתיים. העמדת האדם במרכז, כשחיייו אינם מהווים יותר רק פרודור לעולם הבא אלא תכליתם היא העולם הזה הביאה שוב להתייחסות ערכית גם לצרכיו הגופניים ולעיסוקיו של הפרט בשעות הפנאי (ובתקופה של מהפכה תעשייתית וירידה בעיסוק גופני קשה - נוצר יותר פנאי), ומכאן גם החלה להתפתחות המודרנית של החינוך הגופני בבתי הספר לצד פיתוח ענפי הספורט השונים והתחרויות הממוסדות - כדוגמת העולם ההלניסטי. להתפתחות התרבות הגופנית באירופה ישנם שני היבטים מרכזיים:

האחד - החינוך הגופני הפך בהדרגה לחלק אינטגרלי ממערכת החינוך בבתי הספר כאמצעי לטיפוחו של הפרט. תהליך זה החל מסוף המאה ה-18 - כשרעיונותיהם של רוסו (1712-1778), פסטלוצי (1746-1827) ולאחר מכן גוטס-מוטס (1759-1839) קיבלו ממד מעשי בבתי ספר שהוקמו תחילה בגרמניה ולאחר מכן בכל רחבי אירופה.

השני - פיתוח החינוך הגופני כאמצעי להקמת תנועות התעמלותיות, שנועדו לחזק את התודעה הלאומית באמצעות טיפוח הלכידות החברתית והחישול הפיסי לקראת המאבק הלאומי העתידי.

שתי תנועות התעמלותיות גדולות, שהשפעתן הייתה מכרעת על התעוררות אגודות הספורט היהודית, נוסדו באירופה במאה ה-19: "תנועת המתעמלים הגרמנית" (Deutsche Turnerschaft) מיסודו של פרידריך לודוויג יאן (1778-1852), וה"סוקול" תנועת המתעמלים הציכית - מיסודו של מירוסלב טירש (1832-1884), שהתפשטה גם לבלקנים ולפולין.¹²

השפעתה של ההשכלה היהודית והאמנסיפציה. להתפתחויות אלו באירופה נודעה השפעה רבה על ההתעסקות היהודית בספורט ולהיווצרותו של ספורט לאומי יהודי.

תנועת ההשכלה היהודית, שהתפתחה בעקבות עמיתתה האירופאית, רצתה להחזיר את היהודי הגלותי לחיים נורמליים. היא בקשה להסיר את המחיצות ואת ההתייחסות השלילית של החברה הנוצרית ולהדגיש את המשותף עם הסביבה. הסרת המחיצות התבטאה בשלושה תחומים עיקריים: הענקת חינוך כללי בנוסף לחינוך היהודי המסורתי (ומכאן התייחסות גם לחינוך הגופני), לימוד שפת המדינה וחתירה ל"פרודוקטיביזציה" - חינוך לעמלנות ויצרנות על מנת להפוך את היהודי ל"מועיל" וראוי להיות אזרח שווה זכויות.

ההתייחסות החיובית של תנועת ההשכלה היהודית (בעיקר במערב אירופה) לערכי תרבות הגוף נבעה גם משינוי ביחס לאסתטיקה: הערכה לטבע ליופי ושיבה לערכים גשמיים של חיים בריאים וטבעיים וברור כי הדבר יביא ליחס ערכי חיובי לגוף וטיפוחו.

התהליכים הפוליטיים, הכלכליים, החברתיים והרעיוניים, שחלו במרכז אירופה ומערבה בכלל יחד עם השינויים שחלו אצל היהודים בפרט הביאו בסופו של דבר לתהליך של קבלת אמנציפציה. עד לסוף המאה ה-19 הפכו היהודים לאזרחים שווי זכויות והשתלבו בכל תחומי החיים - כולל בתחום הספורטיבי. יהודים רבים הצטרפו לאגודות הספורט הכלליות או עשו חיל כיחידים ותרמו על-ידי כך במידה רבה לשינוי בתדמית היהודית. הספורטאים היהודיים היוו חלק מהמרקם הכולל של המודרניזציה היהודית באירופה ובכך סללו את הדרך לספורט הלאומי היהודי - דהיינו לייסודן של אגודות ספורט לאומיות יהודיות.¹³

הקמת אגודות ספורט לאומיות-יהודיות. הקמתן של אגודות ספורט יהודיות על בסיס לאומי נבעה תחילה משתי סיבות מרכזיות:

האחת - תגובה על אנטישמיות שפשתה באגודות הכלליות. אגודת ההתעמלות היהודית הראשונה, ה"אגודה הישראלית להתעמלות" (Israelitischer Turnverein), הוקמה בקושטא ב-1895 - ידי קבוצת צעירים יהודים מגרמניה ואוסטריה, שנדחו על-ידי קלוב ההתעמלות הגרמני "בית טבטוניה". מדיניות קלוב זה אינה משקפת את המדיניות הרשמית שהייתה נהוגה ב"תנועת המתעמלים הגרמנית", שהתנגדה לאנטישמיות ואף סילקה משורותיה ב-1888 מועדונים אוסטרים אחדים, שאימצו סעיף שעל פיו רק גרמנים ממוצא ארי יוכלו להצטרף לשורותיהם. אך יש לתת את הדעת כי קיים היה פער בין העמדה הרשמית של התנועה הגרמנית לבין הלכי הרוח שרווחו בה. עדויות לא מעטות מוכיחות כי הצעיר היהודי הפנים פעמים רבות תחושה של נחיתות פיסית גם אם זו הייתה מדומה. הוא נתקל בעוינות יום-יומית והעדיף לנטוש או שלא להצטרף לאגודת ההתעמלות הגרמנית.

השנייה - חיקוי של אגודות הספורט הכלליות. ההתעוררות הלאומית היהודית באירופה הושפעה מהאידיאולוגיות הלאומיות שרווחו באירופה וכן השפעת התנועות ההתעמלותיות האירופאיות על הקמתן של התנועות היהודיות. בשנת 1903 במסגרת הקונגרס הציוני השישי בבזל, הוקמה "תנועת המתעמלים היהודית" (Judische Turnerschaft) שבמובנים רבים חיקתה את עמיתתה הגרמנית. שמה, שם ביטאונה, המבנה הארגוני שלה, שיטות האימון שלה, הוויכוח החריף לבין ההתעמלות לבין הספורט התחרותי שהתקיים בין חבריה - כל אלו היו השתקפות של התנועה הגרמנית. ה"סוקול" גם שמה מקור השפעה לתקומתן של אגודות יהודיות באותן הארצות שבהן פעלה: אגודת הספורט היהודית הראשונה בבולגריה "שמשוון", נוסדה בפלובדיב בבולגריה בהשפעת הענף הבולגרי של ה"סוקול" - ה"יונק"; המקורות של הסתדרות "מכבי" מרבים לציין מפורשות את תנועת ה"סוקול" כמודל של חיקוי והזדהות.

עד מלחמת העולם הראשונה נוסדו אגודות הספורט הלאומיות היהודיות רק במערב ובמרכז אירופה. שלושה גורמים מרכזיים בלמו למעשה את התרבות הגופנית היהודית במזרח אירופה שנשלטה על-ידי רוסיה: האחד - רוסיה פגרה בצורה ניכרת בהשוואה למערב אירופה שם התפתחה תנועת ההשכלה הכללית ובעקבותיה תהליכי המודרניזציה השונים. לפיכך היו היהודים ברוסיה חשופים פחות לסממניה הרעיוניים והחיצוניים של ההשכלה הכללית ובכללם השינויים הערכיים ביחס לתרבות הגוף. השפעתה של תנועת ההשכלה היהודית בלטה פחות ב"תחום המושב" היהודי והיא לא הביאה לשינוי רדיקלי באורח החיים של המוני היהודים.

השני - הקהילה המסורתית, הייתה מסוגרת וחשופה פחות לתהליכים של מודרניזציה. בית היוצר שלה היה החינוך היהודי המסורתי המבוסס על לימוד תורה ונטול ההתייחסות לתרבות הגוף וזו בהיותה ביטוי של מודרניזציה עוררה עתה שוב התנגדות.

השלישי - השלטון האבסולוטי של הצארים הרוסים שלא אפשר התארגנות חופשית ושלל הקמתן של אגודות התעמלותיות. הללו נתפשו (במידה רבה של צדק) כאמצעי להתעוררות לאומית ולפיכך היו פסולות בעיני השלטונות.¹⁴

"יהדות השרירים" והאתוס הציוני

הקמתה של התנועה הציונית ב-1897 נתנה את הדחיפה המרכזית להקמתן של אגודות הספורט הלאומיות. בקונגרס הציוני השני (אוגוסט 1898) מאקס נורדאו, מי שהיה ידידו ויד ימינו של הרצל, נשא נאום שסקר את מצב היהדות באירופה האנטישמית ובנאומו התייחס בין היתר ל"חינוך הגופני של הדור הצעיר שייצור לנו שוב את יהדות השרירים האבודה".

קריאה זו של נורדאו (שהביאה בעקבותיה דיון בקונגרס על הרמה הגופנית הירודה של יהודי מזרח אירופה), היוותה מאיץ להקמתן של אגודות ספורט לאומיות יהודיות. הראשונה שבהן הייתה "בר-כוכבא ברלין", שהוקמה כחודשיים לאחר הקונגרס הציוני השני. בעקבותיה הוקמו אגודות נוספות וב-1903 נוסדה תנועת המתעמלים היהודית, שהוזכרה קודם לכן, שהיוותה ארגון גג לכל אגודות הספורט הלאומיות היהודיות, בכללן "מכבי" ארץ-ישראל, שנוסדה ב-1912 בגימנסיה הרצליה. "תנועת המתעמלים היהודית" הייתה למעשה הבסיס להקמת "מכבי" העולמי ב-1921 וההבדל ביניהן נעוץ בזהות הציונית המפורשת של "מכבי" לעומת קודמתה, שהגדירה עצמה כלאומית בלבד למרות הדומיננטיות הציונית של חבריה. הבדל זה נעוץ בבעיית הזהות הלאומית של יהודי גרמניה ולא נרחיב כאן בסוגייה זו.

המונח "יהדות השרירים" מגלם בחובו מרכיבים רעיוניים שלהם מקום חשוב באתוס הציוני. הציונות ביקשה לא רק להקים מולדת וליצור תרבות לאומית חדשה אלא גם לעצב "יהודי חדש" - כך שיצירת "יהודי של שרירים" היא חלק משינוי התדמית, שאליה שאפה התנועה הלאומית היהודית.

אם ננתח את המונח "יהדות השרירים" ונפרקו ליסודותיו נמצא כי הוא מכיל מרכיבים רעיוניים מרכזיים של החשיבה הלאומית :

א. **הרצון לשנות את הדימוי של היהודי ה"גלותי"**. הדימוי של היהודי ה"גלותי" היה של יהודי חלש וחסר כוח המתואר בספרות הציונית בביטויים חריפים מאד. ננס עלוב וצנום, גונח, משתעל וכבד תנועה עד כדי מסכנות - אלו רק חלק מהביטויים שנקט בהם נורדאו כשתיאר את יהודי מזרח אירופה. היהודי הגלותי הוא "שכלתן" ו"רוחני" במובן השלילי של הביטוי, שכן הוא חסר את השלמות ההרמונית של גוף ונפש. דימוי זה של היהודי

קיבלה הציונות מתנועת ההשכלה ולא חסרה בו אף הפנמה של טיעונים אנטישמיים. אך אין להתעלם מכך שהוא ביטא במדויק את חוסר העיסוק הגופני של יהודי מזרח אירופה.

ב. **תגובה לתורות גזעניות.** צמיחתה של הציונות הייתה בשנים שבהן פותחו באירופה תורות גזע שהכלילו את היהודים כקטגוריה של הגזע השמי בעל התכונות הירודות. ביצירת יהדות שרירים יש בעצם הפרכה של הנחות גזעניות בדבר נחיתותו הפיסית המולדת של היהודי.

ג. **פיתוח תכונות קרב.** תורת ההתעמלות שפתח אבי ההתעמלות הגרמנית, פרידריך לודוויג יאן, נועדה בין היתר לפתח תכונות קרב באמצעות החינוך הגופני ומכאן כי הספורט לא נתפש כמכשיר של פנאי ובידור אלא כממלא משימות ויעדים לאומיים. לפיכך, "יהדות שרירים" נועדה לפיתוח מיומנויות צבאיות כאמצעי ליצירת כוח עברי. אין זה מיקרי שאגודות ספורט יהודיות שמשו כארגוני הגנה בגולה או כמסווה לפעילות ביטחונית בארץ-ישראל.

ד. **ביטוי של תפישות רומנטיות.** נורדאו בנאומו בקונגרס השני דיבר על יהדות השרירים האבודה, דהיינו לא מדובר רק על יצירת יהדות חדשה אלא גם על תהליך רומנטי של שיבה לעבר ההרואי הקדום של גיבורי האומה. העבר וגיבוריו מהווים מושא של הזדהות, שתכליתה שיבה לעבר זה. מכאן שאין זה מקרה כי אגודות הספורט היהודיות נשאו שמות של גיבורי העבר: בר-כוכבא (גיבורו המועדף של נורדאו), שמשון, בר-גורא ובעיקר יהודה המכבי המורד הגיבור שהביא לתקומתה של העצמאות העברית בעבר.

ה. **קשר לאדמה ולטבע.** היהודי השרירי החדש הוא יהודי גשמי, ראשוני, יצרי, העובד את אדמתו ומכיר היטב את הטבע סביבו ורואה בו חלק אורגני מהווייתו. בביקורו בארץ-ישראל התפעל הרצל מהפרשים של רחובות שאין בהם "שום דבר המזכיר את מוכרי הגפרורים לשעבר" ורביניצקי דיבר על "עבודת האדמה אשר תרפא את שברי גופם של הבנים". לקשר בין עבודת האדמה ל"יהדות השרירים" יש שתי משמעויות: עבודת האדמה היא אמצעי ליצירת יהודי של שרירים (ומכאן שאין לה קשר עם החינוך הגופני) יצירת יהודי של שרירים הנה אמצעי ליצירת עובד אדמה (ומכאן חשיבות החינוך הגופני).

ו. **אחדות לאומית.** בעיסוק בספורט קיים גורם מלכד הן בקבוצה תחרותית והן בהתעמלות קבוצתית. מתקיימים כאן טיפוח של רוח צוות, אחדות תנועה, משמעת והשתתפות הכלל בביצוע, ללא התייחסות לרקע ולמעמד של היחיד בקבוצה. מכאן נובע כי גיוס הספורט לשירות האומה נועד לטפח את אחדותה ואת גיבושה. בהקשר היהודי נודעת לכך חשיבות רבה. במאמרו של נורדאו "על משמעותה של ההתעמלות לגבינו, היהודים" הוא טוען בין היתר כי "ההתעמלות מלמדת משמעת גברית, הסתגלות הדדית של יחידים שונים זה לזה, שיתוף של הרבה מאמצים, מתוך ליכוד והקפדה, לשם תכלית אחת יחידה. ומשום כך גדול הוא בייחוד ערכה החינוכי בשבילנו היהודים שליקוינו הגדול ביותר הוא - העקשנות, קשיות העורף והסירוב להכיר בערכו של עמיתנו ובייחוד להיות כפופים לפיקודו".

בגולה הייתה לכך משמעות נוספת, שכן הפעילות הספורטיבית הייתה אבן שואבת ליהודים רבים שהגיעו למועדון הספורט היהודי לאו דווקא מטעונויים ציוניים וספגו בו אווירה לאומית ציונית.

מכל האמור לעיל עולה כי רעיון "יהדות השרירים" מבטא יסודות מרכזיים באתוס הלאומי ולכן מתבקשת השאלה: מדוע הספורט לא היה גורם מוביל במימוש הרעיונות של תנועת התחייה הלאומית? ולמה אגודות הספורט היהודיות לא תפשו מעולם מקום מרכזי במפעל התחייה הלאומי כדוגמת מושאי החיקוי שלהם בגרמניה ובצ'כיה.

להערכתנו הדבר נבע משתי סיבות מרכזיות:

האחת - רעיון יהדות השרירים קיבל משמעות רחבה יותר מטיפוח תרבות הגוף על-ידי עיסוק בספורט. היסודות הרעיוניים של המונח התגשמו באמצעות כיבוש העבודה ויצירת כוח מגן עברי ולא דווקא באמצעות אגודות ספורט וחינוך גופני (כוונתו המקורית של נורדאן). במציאות שנוצרה בארץ-ישראל קיבל אם כן המושג ממד רחב יותר מעיסוק בספורט. אגודות הספורט, כמו גם מעצבי החינוך הגופני בבתי הספר, הדגישו אמנם את הבסיס האידיאולוגי והלאומי בקיומן אך לא אחת הן נתפשו כמספקי בידור ופנאי ולא כמי נועדו למלא משימות לאומיות. דוגמה לכך היא במכתב של א.ד. גורדון ל"מכבי" ב-1920 - שבו הוא מציין בין היתר כי "אני הייתי מבין התעמלות וספורט בתור השלמה לעבודה או בתור הכנה לעבודה. אבל התעמלות וספורט בלבד בתור תנועה לאומית או בתור זרם מיוחד, לא יביא לעולם את הנושאים בו לידי הכרת החובה לעבוד".

השנייה - כפי שצוין לעיל הספורט היהודי התפתח במזרחה של אירופה מאוחר יותר מאשר במערבה. רוב העולים לארץ-ישראל, כמו גם ההנהגה הציונית, באו ממזרח אירופה והיו חסרי רקע ספורטיבי בעברם. ברור כי הייתה לכך השפעה על התייחסותן המנוכרת לספורט והעמדת הספורט הלאומי בסדר עדיפות לאומי נמוך.¹⁵

תגובת היהדות הדתית

היהדות הדתית ותרבות הגוף המודרנית. התפתחות הספורט בקרב היהודים בכלל והספורט הלאומי היהודי מתקופת ההשכלה ואילך יצרה אצל היהדות הדתית מציאות חדשה. יהדות זו התחלקה (מבלי לדון בניואנסים הרבים והמגוונים של ההגדרה) לשני זרמים עיקריים: החרדי האנטי-ציוני והציונות הדתית. תנועת ההשכלה שללה את אושיותיה של החברה החרדית - היא התנגדה לשלטון המוחלט של ההלכה, לחמה נגד ההתבדלות של החברה היהודית ושללה את המסגרת הכופה של הקהילה הדתית. במקום כניעה להלכה ולאיסוריה הושם הדגש על ערכים אוניברסאליים המשותפים לכל בני האדם ובמקום ההתבדלות - על ההשתלבות החברתית. על פי רעיונות ההשכלה היהודית הקהילה צריכה להיות מסגרת רצונית של חבריה

ולא ארגון קשיח הכופה את אורח החיים ההלכתי על חבריו ולא מאפשר להם לחיות מחוצה לו - אלא אם ימירו את דתם.

לראשונה מאז ימי הבית השני חשה היהדות החרדית מאוימת ונאלצה אף למתן את המאבק הפנימי בין החסידות (שהיה לה יחס חיובי להיבטים שונים של הפעילות הגופנית - ולא נרחיב כאן) למתנגדיה - נוכח האויב המשותף, המערער ברעיונותיו את כל הנחות היסוד שלה ומאיים על עצם קיומה.

השיבה לתרבות הגוף הייתה רק אחד ממרכיבי תנועת ההשכלה ולא דווקא המרכזי שבהם. אך היהדות החרדית ראתה בכל ביטוי של תנועת ההשכלה אובייקט שיש להלחם בו. תנועת ההשכלה זוהתה (ואולי במידה רבה של צדק) כהלניזם מודרני והטראומה הישנה של המלחמה בהלניזם ובביטוי המרכזי שלו בעבר - תרבות הגוף - התעוררה מחדש. לאחר שנים ארוכות של יחס סלחני והשלמה עם הביטויים השונים של תרבות הגוף נשכחו באחת כל המקורות המפויסים וחזרה העוינות הישנה.

ההתעוררות הלאומית הייתה השלב הבא של המודרניזציה היהודית וכפי שצוין לעיל הקמתן של אגודות ספורט יהודיות הייתה ביטוי של התעוררות זו, למגנת ליבה של היהדות החרדית.

היחס של היהדות החרדית כלפי התנועה הציונית הוא נושא מורכב מלהכילו במסגרת זו. יאמר בקצרה כי הציונות, מלבד הממד המודרני ה"חילוני" שבהווייתה, נתפשה כגאולה בדרך הטבע בניגוד לגאולה המשיחית, וכן כ"דחיקת הקץ" והפרה של "שלושת השבועות" שאחת מהן הייתה "שלא יעלו בחומה" (כתובות, קי"א; שיר השירים רבה, ב' ז). מכאן, לא זו בלבד שתרבות הגוף מהווה ביטוי של מודרניזציה - היא אף משרתת את התנועה הלאומית - שנאות נפשה של היהדות החרדית.

יחס שונה לתרבות הגוף היה מצידה של הציונות הדתית. בניגוד ליהדות החרדית התייחסה הציונות הדתית אל הציונות כאל "אתחלתא דגאולה" - כלומר כמימוש של חזון הגאולה וכביטוי של "דחיקת הקץ" על-ידי בורא עולם. העובדה כי ראשיה ורעיונותיה של הציונות היו חילוניים לא היה בה משום קושי, שכן על פי תפישה זו הם אינם ערים למשמעות הדתית של פועלם ולמעשה הם חלק מתכנית אלוהית, שתכליתה גאולת ישראל ויסודותיה נעוצים במקרא.¹⁶

הרב אברהם יצחק הכהן קוק (1865-1935) היה הבולט מבין הוגי הדעות של הציונות הדתית. במכלול הרחב של התבטאויותיו האידיאולוגיות ניתן למצוא גם כאלה המתייחסות לתרבות הגוף. כשם שהרב קוק היה שונה ביחסו לציונות מהיהדות האורתודוקסית החרדית, כך גם דעתו הייתה שונה בתכלית כלפי תרבות הגוף. הרב קוק מייחס חשיבות לגוף הן במישור האישי והן במישור הלאומי. במישור האישי ישנה חשיבות רבה לחוזק הגופני התורם לפעילות הרוחנית, שכן "מקום שהבראת הגוף בסדר היא מעלה את האור הרוחני ומחזקו" (אורות הקודש ג' פ' נ"ד). במישור הלאומי מאמץ הרב קוק למעשה את האתוס הציוני של "יהדות השרירים" ומעניק לו משמעות דתית. החוזק הגופני הוא תנאי לתחייה הלאומית והנשמה היהודית אורה יתחזק בגוף החזק. ובלשונו של הרב קוק "גדולה היא תביעתנו הגופנית, גוף בריא אנו צריכים. התעסקנו הרבה בנפשיות,

שכחנו את קדושת הגוף. זנחנו את הבריאות והגבורה הגופנית. שכחנו שיש לנו בשר קודש לא פחות ממה שיש לנו רוח הקודש... כל תשובתנו תעלה בידינו רק אם תהיה, עם כל רוחניותה, גם תשובה גשמית - יוצרת דם בריא, בשר בריא, גופים חטובים ואיתנים רוח לוחט זורח על גבי שרירים חזקים, ובגבורת הבשר המקודש תאיר הנשמה שנתחלשה (חזון הגאולה, אורות פי' ל"ג).¹⁷

העימות בין הרב קוק לעדה החרדית בירושלים. מעניין כי בתחום תרבות הגוף חל עימות ישיר בין הרב קוק ליהדות החרדית שבו באו לידי ביטוי חילוקי הדעות של היהדות הדתית בעת החדשה ביחס לתרבות הגוף. תיאור המקרה להלן יבהיר סוגייה זו:

באוקטובר 1926 התעורר ויכוח ביחס למשחק הכדורגל של "מכבי" בירושלים. הרב קוק התבקש להביע את דעתו. בדבריו של הרב קוק שהתפרסמו ב"דאר היום" ב-8 באוקטובר 1926, נאמר בין היתר:

" הספורט הוא דבר שבקדושה. בתנועה המכבית היא אחת היסודות הכי חשובים בתנועת התחייה שלנו... עלינו להשיב לעמנו את גבורת יהודה הנחוצה לנו לבנין האומה וארצה. דעה משובשת היא הדעה המתנגדת לספורט... הן אנו אומרים "מלך חפץ חיים" ולכן עלינו להלחם נגד המכשולים בדרכנו, לחזק את כוחותינו ולאמצם לבין האומה.. אבל מצד שני אסור לנו חלל את השבת... השבת ניתנה לנו לעניינים רוחניים בלבד... ישנם ביהדות אנשים גדולים בעלי שאר רוח שיתמכו בכם בכספם כשידעו שהספורט העברי בארץ-ישראל עומד על מדרגה גבוהה וקדושה... על-ידי כך תאפשרו גם להמון ולנוער החרדי לטפל בגופם להבראת העם הכללית"

כעבור ימים אחדים, התפרסמה בעיתון החרדי "קול ירושלים" תשובה לעגנית המבטאת בצורה ברורה את עמדת החרדים לתרבות הגוף בכלל ולהשקפת הרב קוק בפרט:

ביום השישי נזדעזעה ירושלים לקרא ב"דאר היום" הצהרתו של הרב קוק על עניין הכדור רגל... הדברים כה מוזרים ותמוהים..אנו מוצאים משום כך לחובה להביא את תימהוננו ברבים.. למען ידע העולם החרדי בשל מי הרעה הזאת, ומי היא הסיבה הראשונה לכל סבל הנפש ויסורי הנשמה שירושלים סובלת בשנים האחרונות..

הרב קוק אומר "הספורט הוא דבר שבקדושה. בספורט יש הרבה עדינות ואצילות נפש". האם נשמע בעולם שרב בישראל יהלל את עבודת ההתעמלות, תערובת בחורים ובתולות, פריצות והפקרות יחזק ידי עוברי עבירה המרגילים את ההוללות והשחוק בחיים היהודיים והמכניסים את התרבות היוונית לכל פרטיה בהיכל ה'?

"דעה משובשת היא הדעה המתנגדת לספורט. הן אנו אומרים מלך חפץ חיים." האם אין זה מגלה פנים בתורה לבאר את "מלך חפץ חיים", בחיים של ספורט ושל כדור רגל?... או לאוזניים שכך שומעות..

"אבל מצד שני אסור לחלל את השבת." - כלומר מצד אחד ישנה קדושה של ספורט אבל מצד שני ישנה קדושת השבת ומי נדחה מפני מי? בואו ונחזיק טובה לרב זה שכל אהבתו לספורט הכריע את הכף לצד קדושת השבת והגיד "אבל לא בשבת."

"ישנם בין היהדות אנשים גדולים בעלי שאר רוח שיתמכו בכספם." אמנם דרושה שאר רוח לתמוך בהוללות הספורט.. הכל כבר טוב ויפה בירושלים הישיבות ות"ת כבר עומדים על מכונם ואין צורך באנשי שאר רוח לתמוך בהם..

"עיי" כך תאפשרו גם להמון ולנוער החרדי לטפל בגופם להבראת העם הכללית." האם לא די לו להרב הזה במה שהוא מבכר את החינוך המזרחי על פני החינוך הישן.. אלא שהוא רוצה עוד לסחוב את בנינו ובנותינו אל הספורט ואל הפריצות של כדור הרגל. להוציא את הילדים מבית חייהם אשר אנו שומרים עליהם כבבת עיננו שלא יתערבו בגוים ולא ילמדו ממעשיהם. לנתק אותם מעל הגמרא ולהוליכם לעברי פי פחת אל הספורט ואל הכדור רגל. על הדבר האחרון הזה מוכרחים אנו לומר בפה מלא להרב הזה - לא ולא.. יראו נא חרדי העולם את הסכנה הנשקפה לעתיד עה"ק משיטותיו של רב זה, אולי יחוסו חרדי העולם על עיר הקודש אולי ירחמו."

שני הצדדים הניצים אינם חורגים מהמקורות היהודיים אך כל אחד מהם נשען על פן שונה של מקורות אלו. הרב קוק נשען על המסורת המפויסת רבת השנים שתוארה עד כה, על הרמב"ם המהר"ל ועל הקבלה בהתייחסה לגוף האדם והגשמיות - ומעניק לה ממד נוסף. מאחר שהוא אינו רואה במודרניזציה ובלאומיות אויב מאיים אלא חלק מתהליך הגאולה הוא כורך את התחייה הגופנית במכלול הרחב של השקפתו המשיחית. לעומת זאת היהדות החרדית המרגישה כמאוימת שבה לדימוי ההלניסטי של הספורט ולוחמת בו בזעם.

סיכום ומסקנות

מכל האמור לעיל עולה כי היחס בין המושגים "עם יהודי" ו"תרבות הגוף" אינו בהכרח יחס הפוך והוא פועל יוצא מהנסיבות ההיסטוריות המשתנות וממידת האיום שחשה היהדות הדתית בגלגוליה השונים (החסידיים, הפרושים, החכמים, החרדים-אורתודוקסים). האיום היה (והינו) תמיד איום פנימי כשזרם יהודי שלא היה שייך לזרם ה"מסורתי" (ה"מתיוונים" בתקופה ההלניסטית והמשכילים והציונים בתקופה המודרנית) אימץ את תרבות הגוף כחלק מהשקפת עולם, שנתפשה כעומדת בסתירה להנחות היסוד הבדלניות של היהדות הדתית.

במאות השנים שחלפו מחורבן בית שני ועד צמיחתה של תנועת ההשכלה, - חלה בהן זהות בין המושגים "יהדות" "עם יהודי" ו"יהדות מסורתית" (ומאמר זה נמנע במתכוון לדון בהגדרה של "יהדות", מושג הטעון כל-כך במאתיים השנים האחרונות), ולא נשקפה כל סכנה ליהדות מתרבות גוף ומהעיסוק בפעילות גופנית. היחס של היהדות כלפי תרבות הגוף היה יחס של פיוס, השלמה ואפילו הכרה בחשיבותה - אם כי היא מעולם לא הפכה למרכיב מרכזי בחינוך היהודי.

רעיון "יהדות השרירים" של התנועה הציונית הוא תוצר ערכי של ההשכלה והלאומיות המודרנית באירופה המרכזית והמערבית ולא השתקפות ישירה של המורשת היהודית לדורותיה. כשם שהתנועה הציונית בכלל

ראתה עצמה תנועה של מרד בעבר ושינוי רדיקלי בעם היהודי ויחד עם זאת גם תנועה הנשענת על העבר והמסורת היהודיים - כך גם הוצג הספורט היהודי. אגודות הספורט היהודיות הרבו להבליט את אותם המקורות היהודיים המתמייחים באופן חיובי לפעילות הגופנית (בדיוק כשם שהיהדות החרדית הצניעה אותם), והתייחסותן הרומנטית לגיבורי העבר היא מרכיב מרכזי של רעיון "יהדות השרירים". מכאן גם הפרדוקס הגדול שהסתדרות הספורט המרכזית והגדולה של התנועה הציונית נקראת בשם "מכבי" - וידוע שהמכבים שהביאו אמנם לעצמאות לאומית - לחמו גם בחירוף נפש נגד כל גילויי תרבות הגוף בתקופתם! הציונות הדתית, ובעיקר אמורים הדברים ברעיונותיו של הרב קוק, הייתה יוצאת דופן ביהדות הדתית - הציונות, שהייתה במהותה תנועה חילונית מודרנית, קיבלה אצל הרב קוק ממד דתי משיחי ולתרבות הגוף, שהיא אחת ממרכיביה המודרניים של הלאומיות היהודית, ניתנה גם מידה של קדושה.

יחד עם זאת אין להתעלם מהשפעתה העקיפה של הקהילה היהודית המסורתית על עיצוב דרכו של הספורט הלאומי היהודי: ההתעוררות הציונית חלה בעיקר במזרח אירופה, שם התגוררו מרבית היהודים ושם כוחה של המורשת היהודית היה גדול יותר. ומכאן שהביטוי המעשי להתעוררות הציונית עמד ביחס הפוך להקמתן של אגודות הספורט היהודיות במערב אירופה ומרכזה. ברור כי הייתה לכך השפעה על יחס ההנהגה (שרובה באה ממזרח אירופה) לתרבות הגוף ולדמוי הסותר לכאורה בין "עם יהודי" ו"תרבות גוף".

חשוב לציין כי מאז הקמת התנועה הציונית וההתיישבות בארץ-ישראל התפתח הספורט בישוב היהודי ובמדינת ישראל מה שתרם לשינוי בדימוי של היהודי הרחוק מספורט. התפתחות זו לא עלתה תמיד בקנה אחד עם המוטיבים הלאומיים של "יהדות השרירים" והתאפיינה בהיבטים פוליטיים ייחודיים - אך נושא זה הוא מעבר לדיון במאמר זה.

הערות

¹ על תרבות הגוף בתרבויות המזרח הקדום והמקרא ראה: "י שורק, **תולדות החינוך הגופני, תרבות הגוף והספורט (בעמים ובישראל)**, סמינר הקיבוצים, 1988 עמ' 13-26; D,B van Dalen, E,D, Mitchell, B,L,Bennett, **A world History Of Physical Education**, Prentice-Hall, 1964, pp 5-40.

² הטקסט של לוקיאנוס, דו שיח על הגימנסטיקה ראה אצל ע' גיל (עורך), **פרקי קריאה בתולדות החינוך הגופני**, מכון וינגייט, 1979, עמ' 49-56.

³ על הספורט היווני ראה: שורק, שם, עמ' 30-67; I, D, Douskou (edit), **The Olympic Games in Ancient Greece**, Athens, 1982.

⁴ על הרפורמה ההלניסטית ראה: י' שורק, **שם**, עמ' 68-80; י' שורק, הגימנסיון הירושלמי בתקופה ההלניסטית, **החינוך הגופני** 5 (1982), עמ' 4-8; י' שורק, "ולרשום את אנשי ירושלים לאנשי אנטיוכיה", **החינוך הגופני** 5-4 (1984), עמ' 13-14; א' צ'ריקובר, התנועה ההלניסטית בירושלים וגזירות אנטיוכוס, בתוך: א' שליט (עורך), **ההיסטוריה של עם ישראל, התקופה ההלניסטית**, ירושלים תשמ"ג, עמ' 82-102.

⁵ העדות המובהקת היחידה לתרבות גוף בתקופה החשמונאית היא של בריכת השחיה ביריחו. ראה: א' נצר, שני מתקני ספורט בבקעת יריחו, במאה הראשונה לספירה לפנה"ס, בתוך: א' זמרי (עורך), **תרבות הגוף ביהדות**, דו"ח הסמינר הבינלאומי השני, מכון וינגייט, יולי 1977 עמ' ז-י"ד.

⁶ על הספורט בארץ-ישראל בתקופת הורדוס ובניו ראה: י' שורק, **תולדות החינוך הגופני**, שם, עמ' 99-112; מ' לאמר, תרומתו של הורדוס למשחקים האולימפיים, בתוך ע' גיל, (עורך), **שם**, עמ' 37-44; ה' האריס, **האתלטיקה היוונית והיהודים**, תל-אביב, 1972, עמ' 46-60.

⁷ ראה: י' שורק, **שם**, עמ' 112-120; ה' האריס, **שם**, עמ' 61-126.

⁸ ראה: י' שורק, **תרבות הגוף בארץ-ישראל בתקופת המשנה והתלמוד**, מכון וינגייט, 1977.

⁹ ראה: י' שורק, המשחק בכדור בחברה היהודית ובתקופת המשנה והתלמוד, **ציון ס** (ג) (תשנ"ה) עמ' 260-269.

¹⁰ ראה: י' שורק, **תרבות הגוף והספורט בקרב יהדות ימי הביניים והרנסאנס**, מכון וינגייט, 1980.

¹¹ סיכום ממצה של תפישת הרמב"ם כלפי תרבות הגוף ראה אצל: י' שויד, הפעילות הגופנית במשנתו של הרמב"ם, **בתנועה** ג(1) (1995) עמ' 7-22.

¹² ראה: י' שורק, **תולדות החינוך הגופני**, שם, עמ' 172-186; ע. גיל, שם, עמ' 67-86; c,w, Hackensmith,

History of Physical Education, New-York, 1966, pp 109-204.

¹³ ראה: א' זמרי, יהדות השרירים היהודים בעולם הספורט, בית התפוצות תשמ"ח; P,bernard, S, Jesse S; Roy, **Encyclopedia of Jews in Sports**, New-York, 1965, pp9-18; P,H, Mayer, Equality-Egality – Jews and Sport in Germany, **Leo Baeck Institute Year Book** (1980), pp 1-37.

¹⁴ ראה: י' שורק (עורך), **פרקי קריאה בתולדות החינוך הגופני**, מכון וינגייט, 1986, עמ' 90-112; ח' קאופמן,

אגודות הספורט הציוניות – מספורט לאומי לספורט פוליטי, **זמנים** 63 (1998) עמ' 81-91. G,Eisen, Nationalism, Zionism and the Emergence of the Juedische Turnerschaft, **Leo Baeck Institute Yearbook** 27, pp 129-153.

---

¹⁵ ראה בהרחבה: ח' קאופמן, יסודותיו ומרכיביו הלאומיים של המושג יהדות השרירים, **בתנועה**, ג(3), (1996) עמ' 261-282.

¹⁶ דיון מקיף ביחסה של היהדות לגווייה כלפי הציונות ראה: א' רביצקי, **הקץ המגולה ומדינת היהודים**, תל-אביב, 1993.

¹⁷ על הרב קוק ויחסו לתרבות הגוף ראה: י' שויד, החוזק הגופני במשנת הרב קוק, בתוך, א, זמרי (עורך), **תרבות הגוף ביהדות, דו"ח סמינר בינלאומי**, מכון וינגייט, יולי, 1973 עמ' מ-מ"ז. א, שפיר, הרב קוק ויחסו לפעילות גופנית ולספורט, **הגיגי גבעה**, ד (תשנ"ו), עמ' 147-157.